

A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarcra

A Mindszenty József hercegprímás ellen 1948-ban indított koncepciós büntetőeljárás, illetve per története már számos kiadványból ismerhető.¹ Ez a tanulmány a per közvetlen előtörténetéhez kapcsolódik néhány – csak újabban hozzáférhetővé vált forrásokon nyugvó – adalékkal. Rákosi Mátyásnak a közelmúltban megjelent visszaemlékezései,² továbbá magyarországi regnálása időszakából fennmaradt ún. titkári iratai,³ valamint a politikai rendőrség ezen időszakra vonatkozóan előkerült jelentései⁴ alkotják a szóban forgó forrásokat. Ezeket együttesen tanulmányozva rekonstruálhatók olyan, elsősorban a Szentszékkal kapcsolatot kereső mozzanatok, melyeket eddig alig, vagy egyáltalán nem érintett a kérdéskör historiográfiája. Tanulmányunk elsősorban ezekre a külső, bár „diplomáciainak” is csak idézőjelesen nevezhető szálakra összpontosít. Esetenként annyiban tér ki a Mindszenty-ügy, illetve per más vonatkozásaira, amennyiben ez a mondandó szempontjából megkerülhetetlen.

Rákosi Mátyás 1948 közepére – a szociáldemokrata párt szelektív bekebelezésével – gyakorlatilag minden „világi” politikai riválisát eltüntette a hazai közélet színpadáról. A nevükben még létező, de érdemi akaratérvényesítésre már képtelen más politikai tömörülések végérvényes likvidálásának fórumaként tervezték létrehozni az ún. *Függetlenségi Népfrontot*. A *Magyar Dolgozók Pártját* (MDP) életre hívó ún. egyesülési kongresszus előtt (!), már 1948 májusában ilyen értelemben tájékoztatta a Népfrontnak szánt funkcióról a szovjet pártvezetést Rajk László és Kádár János.⁵ Ők, a kommunista párt soron lévő törekvé-

1 Ld. elsősorban *Gergely Jenő–Izsák Lajos*: A Mindszenty-per. Bp. 1989., mivel e kötet gazdag jegyzetanyaga a per előkészítése és lebonyolítása közepette alkalmazott justizmordok sorát is rögzíti. A kérdéskört érintő további irodalom fontosabbjainak címjegyzéke fellelhető *Balogh Margit–Gergely Jenő*: Egházak az újkori Magyarországon 1790–1992. című kiadványában. (Bp. 1996.)

2 *Rákosi Mátyás*: Visszaemlékezések, 1940–1956. I–II. Bp. 1997.

3 Magyar Országos Levéltár (= MOL) M-KS-265. f. 65. állag őrzési egységei.

4 Péter Gábor, valamint a vidéki rendőrfőkapitányságok politikai osztályainak hangulatjelentései, 1948. jan.–dec. MOL XIX-B-1-u. 1–4. cs. (= MOL ÁVO, 1948-as jelentések.)

5 „A feladat az, hogy a Népfronton belül megerősítsék az MDP-t, a többi pártot viszont feloldják benne.” Ld. L. Baranov M. A. Szuszlovnak készített jelentését a Rajk Lászlóval és Kádár

seiről beszámolva, második legfontosabb akcióként említették „a katolikus egyházzal vívott harcot. [...] A többi magyarországi egyház (a protestáns és a kálvinista) nem jelent akadályt, megállapodás született velük arról, hogy lojálisan viszonyulnak a kormányhoz.⁶ A reakciós katolikus egyházra mért első lépés az egyházi iskolák államosítása lesz.”⁷

A fenti idézettel pedig nem csupán a katolikus egyház elleni hadjáratnak csöppentünk a közepébe, hanem az ún. Mindszenty-ügynek is. Azért a közepébe, mert nyitánya korábbra nyúlik vissza. Visszaemlékezéseiben maga Rákosi is kitér arra, hogy a magyar katolikus főpásztor – egyébként intranzigens – kommunistaellenességéből, miként lett a politikai élet fókuszába kerülő ún. „Mindszenty-ügy”. A szociáldemokrata párt ellen korábban is jellemző fenekedés 1948 elején alapvetően új fázisba jutott: hozzáláttak annak felszámolásához. A pártfőtitkár azonban már a szociáldemokrácia – operatív eszközökkel elegyített – eltüntetésének kezdetén azt vizionálta, hogy nyomában „az imperialisták a klerikális, egyházi reakciót fogják ellenünk az első rajvonalba vetni”. Ezért, a kommunista funkcionáriusok január 10-i országos értekezletén tartott terjengős előadásában – ahol immár halogatást nem tűrő aktualitásként szólt az MKP–SZDP fúziójának szükségességéről –, egyúttal frontot nyitott a „Mindszenty hercegprímás vezette egyházi reakció” ellen is.⁸ A hangulatkeltő, fenyegető szónoki fordulatok élességét a beszéd idézésénél is jobban érzékeltetheti annak hatása. Erről az ÁVO „budakörnyéki” osztályának 1948. február 24-i jelentése tudósít: „A hercegprímás folyó hó 18-án gyalog elsétált az esztergomi Szt. Anna plébániatemplomba. A sétát azért tette meg, hogy ezzel cáfolja a róla Esztergomban elterjedt rémhíreket, melyek szerint a prímást a rendőrség letar-

Jánossal folytatott megbeszélésről: Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok, 1944–1948. Szerk. Izsák Lajos–Kun Miklós. Bp. 1994. 263–264. Historiográfiai szempontból ez annyiban érdemel figyelmet, hogy az ún. „népi demokrácia” jellegéről, a Népfrent funkciójáról 1949 tavaszán folytatott diskurzus – amelynek keretében Révai József önkritikára kényszerült – inkább csak nyilvános végjátéka volt annak, amire Moszkva már egy éve áldását adta. A kérdés csupán az, hogy Révait ebbe nem avatták be, vagy Rákosi – ez alkalommal is – pártfeladatként játszatta el vele azt a szerepet, melyben a pártideológus előbb a proletárdiktatúra „sajátos magyar változataként” interpretálta a „népi demokráciát”, majd ezt visszavonni kényszerült. Ld. erről: *Urbán Károly*: Révai József. In: Politikuspályák. Szerk. Sánta Ilona. Bp. 1984. 190–193.; *Uő*: Lukács György és a magyar munkásmozgalom. Bp. 1985. 120–135.; *Uő*: Lukács és a magyar népi demokrácia. Valóság 1985. 7. sz. 21–26.; *Standsisky Éva*: A kígyó bőre. Ideológia és politika. In: A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet. Szerk. Standsisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János. Bp. 1998. 151–170.

6 A többi egyház ekkori helyzetéről ld. legújabban *Balogh Margit*: Szabadlábban fogolyként avagy kommunizmus és egyházi ellenállás Magyarországon. Vigília 2000. 402–416.

7 Moszkvának jelentjük i. m. 264.

8 *Rákosi M.*: i. m. 465. Az ún. pártgyesülés utáni helyzetértékelésében – kitérve a Mindszentyvel való konfrontáció részleteire – ismét megerősítette: „1948 nyarán már csak a klerikális reakció volt az osztályellenség egyetlen szervezett ereje, s világos volt, hogy előrehaladásunkat erről az oldalról fenyegetik még komoly nehézségek. [...] Minden alkalmat felhasználtunk arra, hogy Mindszenty és társainak antidemokratikus üzelmeire rávilágítsunk és előkészítsük a közvéleményt a velük való harcra.” (I. m. 516.)

tóztatta, sőt azt is lehetett hallani, hogy megmérgezték.”⁹ Az *MKP Politikai Bizottsága* 1948. február 19-i ülésének jegyzőkönyve már a később általánossá váló, „Mindszenty-ügy” fordulatot használva szól az éppen tervbe vett akcióról: „a Politika Bizottság megbízza Nagy [Imre] elvtársat, hogy tegyen lépéseket a református egyháznak a Mindszenty-ellenes harcba való bekapcsolása érdekében”.¹⁰

Az Államvédelmi Osztály ekkorra már szakosodott információs csatornáik közül a „III. vonal” tájékoztatta Péter Gábort – annak összesítő jelentései nyomán pedig a kommunista pártvezetést – a különböző egyházak, felekezetek belső életéről és a lakosság hitbuzgalmi aktivitásáról. Az e tárgykörben született helyi jelentések nem csupán regisztráltak, hanem esetenként minősítették is (pl. értetlenkedő rácsodálkozással sokallották) a megjelentek számát egy-egy búcsún, vagy olyan miséken, amelyeket az egyházmegyék főpásztorai nem a püspöki székhelyen celebráltak. Ha az egyes nagyobb szabású egyházi rendezvények megtartásától nem sikerült – például valótlán (jóság)járványra való hivatkozással – eltántorítaniuk a szervezőket, akkor különböző forgalomkorlátozási trükkökkel próbálták meg elvenni a kedvét az útra készülőknek. Az emiatt elhangzott kifakadásokat – papokét és híveikét egyaránt – rendre, mint „demokráciaellenes kijelentéseket” jegyezték és jelentették. Emellett viszont azt is szóvá tették például, hogy a rendőrség más osztályai és a MÁV hivatali apparátusa nem volt – úgymond – elég talpraesett ahhoz, hogy rafináltabb módszerekkel csökkentse a járatokat, s ezen keresztül a zarándoklat helyére érkezők számát.

Az egyházakra szakosodott jelentések sorát olvasva szembetűnő a megfigyelések kiterjedtsége. Hétről-hétre futottak be az ország minden jelentősebb településéről származó fülesek arról, hogy a szentbeszédbe szöttek, az imafelhívásokban milyen áthallásos, vagy éppen nyílt politikai tartalmú kijelentések hangzottak el. Előbbire példa a jelentések szerint a pécsi püspök (Virág Ferenc) híveket dicsérő fordulata, midőn a templomok, kegyhelyek látogatottságának észrevehető növekedését említette. Arról szólt, hogy a gazdálkodók, egyre sanyarúbb helyzetük közepette egyedül hitüket ápolva találhatnak vigaszra. Nyíltan rendszerellenes minősítést kapott például az a győri pap, aki arra buzdította híveit, hogy imádkozzanak a külföldre kényszerült magyarokért, „akiknek az volt egyedüli bűnük, hogy szerették hazájukat”. Visszatérően olvashatók részletek egyházi személyiségek egymás közötti levelezéséből, melyekhez a jelentések rendre kommentárokat fűznek. Ezek zöme olyan bennfentes kiegészítő információ, amely csak a püspökök legközvetlenebb környezetében szerénykedő, az aulák, illetve az egyházmegyék megbízalmasabb kérdéseiről is tudomással bíró személyektől származhatott. A hírforrás inkognitóját többnyire megőrizve, erre utalnak is a jelentések írói.

9 MOL ÁVO, 1948-as jelentések. – A korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm.

10 Politikatörténeti Intézet Levéltára (= PIL) 274. f. 3/132. ó. e.

Ugyancsak visszatérő témája a jelentéseknek az addig munkaszünettel párosuló hétközi egyházi ünnepek munkanappá rendelése. Az ellenvetések mögött mindenütt a „papok bujtogatását” vélték felfedezni, általánosságban pedig úgy fogalmaztak, hogy a szóban forgó napok munkanappá tételét „az egyház rendszer elleni izgatásra használja fel”. Főpapok egymással való kapcsolattartása, megbeszéléseik tárgya, plébánosok áthelyezése vagy éppen az egyes női és férfi rendek belső viszonyai, egyházfiaknak politikai pártok helyi, illetve országos reprezentánsaival való személyes vagy levélbeli kommunikációi figyelmet érdemlő részletességgel tárulnak fel az ÁVO-beszámolókból. Profánul szólva úgy tűnhet: Péter Gábornak – s jelentései alapján a kommunista pártvezetésnek – sokkal több információ állt rendelkezésére, mint amennyit mondjuk Mindszenty József hercegprímás tudhatott saját egyháza belső viszonyairól.

Az ÁVO-jelentések szerint a papság egy része – ide sorolva az egyes rendek reprezentánsait is –, korántsem osztotta Mindszenty intranzigenciáját. A prímás azon instrukciója, hogy a kommunistákat ki kell közösíteni, „a vidéki alsópapságot nagyon aggasztja, mivel az egyházközségi képviselő-testületek 50–60 százaléka az MDP tagjaiból áll, kik ellenére, hogy kommunisták, részt vesznek az egyházközség életében”. Ugyancsak az alsópapság egy részének nézeteként írtak arról, hogy kompromisszumkészebb főpásztori magatartás esetén a szerzetesek, apácák talán nem (vagy nem olyan gyorsan) veszítették volna el tanári, tanítói állásukat. De a fentiekkel homlokegyenest ellenkező attitűdöt is megnyilatkozások sora támasztja alá. Ezek szerint az iskolák államosítása, illetve a hitélet gyakorlása ellen indított kommunista offenzíva idején a püspököknek nem historizáló fordulatokba vagy allegorikus példabeszédekbe kellene burkolniuk fenntartásaikat, ellenvéleményüket. Nyíltan szólva sokkal inkább maguk mögött tudhatnák a hívek támogatását. Ennek egyik, a jelentésekben is fellelhető „klasszikus” példája volt Péteri József váci püspök beszéde Nagyboldogasszony ünnepén (augusztus 15.) a csongrádi búcsú keretében tartott püspöki nagymisén. Itt – az ÁVO krónikása szerint – többek között a következőket mondta: „Királyokról és vezérekről, így pl. Hunyadi Jánosról feljegyezték, hogy amikor hadba ment az istentelenek ellen, kardja markolatán ott csörgött a rózsafüzér. Hadseregének tagjain, akik harcba indultak, hogy az országot pusztító istentelen had ellen megvédjék a magyar hazáért életük feláldozásával, szintén ott csörgött a rózsafüzér. [...] Imádkozzunk sokat édes hazánkért, hogy az Mária országa maradjon, hogy itt a hitnek, az igazságnak és a keresztény szeretetnek mindenképpen szabad művelési tere legyen, hogy itt a vallás gyakorlását soha senki ne korlátozza, hogy keresztény erkölcs hassa át a közéletet.”¹¹

A hercegprímást illetően az év második felében kezdenek újra feltűnni a helyzet kriminalizálódását tükröző hírek. Nyárutó hónapjától nő gyakoriságuk, ami értelemszerű fáziskéséssel követte az MDP nem sokkal korábban indított

11 MOL ÁVO, 1948-as jelentések.

kiterjedt rágalomhadjáratát. Október második felében már minden „háromnaponkénti” jelentés ennek különböző változataival volt tele. Csak néhány jellemzőt idézünk:

Szolnok, október 18.: „Még mindig tartja magát az a rémhír, hogy Mindszentyt több püspökkel együtt letartóztatták.”

Pécs, október 21.: „Az elmúlt héten az a hír terjedt el, hogy a hercegprímást letartóztatták. A hírt még a papok is túlzónak tartják és az a véleményük, hogy az ankarai rádió egyes adásainak félremagyarázásából származik.”

Szombathely, október 21.: „Elterjedt a hír, hogy Czapik [Gyula egri] érseket az MDP, illetve Rákosi küldte Rómába, hogy ott tárgyaljon a pápával Mindszenty eltávolítása érdekében. A pápa a hírek szerint kijelentette: Mindszenty teljes mértékben bírja bizalmát és így a kormány kérését nem teljesítheti.”

Szombathely, október 28.: „Egyházi körökben úgy tudják, hogy Mindszentyt október második felében menesztik. Egyesek tudni vélik, hogy már a pápánál is kegyvesztett lett, s utódjaként leginkább Czapik esélyes a hercegprímási székre.”

Pécs, október 28.: „Az Aula szerint a prímás letartóztatását már ezelőtt két héttel várták, és azt latolgatják, hova fogják internálni. A püspöki kar tagjai is számolnak őrizetbevételükkel. [...] A pápa – Czapikkal való tárgyalásai eredményeként – a prímást Rómába rendelte. Utódként, mint rangidős, Grósz érsek jöhetne számításba. A megegyezés feltétele a szerzetesi iskolák visszaadása.”

Szombathely, november 1.: „Hatósági területemen különböző hírek terjedtek el azzal kapcsolatban, hogy Mindszenty elhagyta az ország területét. Ez a hír annyira elterjedt, hogy most már a klérus is szükségesnek tartotta ezt megcáfolni.”¹²

Aligha lehet azon csodálkozni, hogy egy összpontosított rágalomkampány társadalmi visszhangján – jórészt hallomásokon – alapuló jelentések esetenként egymásnak mondanak ellent. Az ÁVO által összegyűjtött, Czapik Gyulával kapcsolatos híreszteléseket viszont Rákosi is megerősíti. Beleértve azt is, hogy az egri érsek valóban vele előzetesen konzultálva indult Rómába, s nem hivatalos tapogatódzásként informálódni próbált: szóba jöhet-e, hogy Mindszenty jövőjét a magyar kommunista pártvezetéssel bizalmasan „egyeztetve” formálják. Arról már nem is beszélve, hogy a memoár Czapikot érintő passzusai mennyire atyáskodóan jóindulatúak. Rajta kívül alig van a visszaemlékezésében olyan közéleti szereplő, akiről Rákosi „pozitívan” nyilatkozott volna.¹³ A Rákosi által reprezentált rendszer számára leginkább „használható”, s „munkára fogható”

¹² *Gergely Jenő*: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Bp. 1985. (Négy évtized) 73–74.; MOL ÁVO, 1948-as jelentések.

¹³ *Rákosi M.*: i. m. 513–515. Czapik mellett leginkább Bánáss László veszprémi püspököt emlegeti Rákosi.

egyházi főméltóságként emlékeznek meg Czapik Gyula egri érsekről a vonatkozó történeti irodalom más munkái is.¹⁴

Ugyanezen kérdésről egy másik – Rákosi főtitkári irataiban található – forrás is tudósít. Nevezetesen az MDP Heves megyei párttitkárának, Sulyán Györgynek 1948. október 30-án kelt levele Rákosi Mátyáshoz. Sulyán információi szerint, vatikáni megbeszélései során „dr. Czapik Gyulát a pápa letolta [sic!], mert nem állt ki Mindszenthit [sic!] mellett. [...] Az egyik pap azt is elmondja nekem, hogy egy papi értekezleten elfecsegték, hogy Rákosi Elvtárs közvetlen környezetében van valaki, aki Mindszenthit állandóan tájékoztatja belső dolgokról. Lehet, hogy ez csak nagyképüsködés, de szükségesnek tartottam Rákosi Elvtársnak jelenteni. [...] Csatolok 2 db. másolatot, amit az egri érseki irattárból eredetiben elmásoltunk [sic!].”¹⁵

A háromnegyed oldalnyi írás – valóságtartalmától függetlenül is – több kérdést vet fel. Nyelvezete mind stilsztikailag, mind grammatikailag önmagáért beszél, de azt is mutatja, hogy ezt a ’magunk között trafikálunk’ pártzsargont (ekkor még) Rákosival kommunikálva is megengedhette magának a pártbürokrácia szűkebb vezető köre. Nehezebb viszont értelmezni azt a tájékoztató – s egyben feljelentő – passzust, amely szerint az ellenség már a pártfőtitkár „közvetlen környezetébe” is beépült volna. Ennek nincs nyoma sem a Péter Gábort informáló jelentésekben sem az – eddig előkerült – általa készített összesítésekben. Bár a „füles” a maga idején olyan, kulisszák mögötti „hírbomba” is lehetett, melyről az ÁVO vezetője – ha értesült róla – nyilvánvalóan soron kívül, telefonon vagy személyesen referált volna főnökének, más oka is lehet annak, hogy ez nem jelent meg a politikai rendőrség „vonalain”. Az ominózus „közvetlen környezet” egyike, Simon Jolán nem csupán Rákosi titkárnője, a főtitkár dolgozószobájának éber őre volt, hanem egyben Péter Gábor felesége is. Az ÁVO egri jelentéstevője, még ha értesült is erről, közelebbi tudás hiányában esetleg okosabbnak vélte, ha nem gyűjt parazsat a fejére azzal, hogy főnöke feleségét – akárcsak áttételesen is – gyanúba keveri. Végül, az sem zárható ki a latolgatások sorából, hogy a klérus – amelynek a katolikus egyház nemzetek feletti szervezeti rendjéből adódóan évezredes jártassága volt az információ és dezinformáció hírbörzójén –, megkísérelt bizalmatlanságot csempészni az ellentábor központjába. Hagyatkozhattak a kommunista párton belüli éberségi hisztériára, azaz arra, hogy akinek ilyesmi a tudomására jut, az – saját személyes éberségét is bizonyítandó – azonnal továbbadja. Mindemellert olyan szintű „postást” kerestek – és találtak – a megyei párttitkár személyében, akiről nagy biztonsággal lehetett vélelmezni, hogy az információt közvetlenül tudja eljuttatni az ellenlábás fél főhadiszállására.

Az eddigiekből nem csupán annyi hámozható ki, hogy a korabeli közélet nyilvános szférájában Mindszenty ellen indított támadásait Rákosi a püspöki

14 *Gergely Jenő*: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. (Dokumentumok.) Bp. 1990. 333., újabban *Balogh M.*: i. m.

15 MOL M-KS. 265. f. 65/352. ő. e.

karon belüli ellentétek szításával párosította. A kollaborációra hajlamos főpapon keresztül emellett azt is el kívánta érni, hogy a Vatikán vele a kulisszák mögött egyezkedve tegyen lépéseket Mindszenty semlegesítésére. Azaz, a hercegprímás elítélésével végződő Mindszenty-ügynek – legalábbis a primás letartóztatásáig (!) – nem volt „kizárólagos forgatókönyve”. Ez inkább 1949 januárjától állt össze, ekkor azonban „visszamenőleges hatállyal”. Addig több olyan – esetenként ötletszerű, sőt kapkodásnak is tekinthető – fejlemény színesíti a történetet, amely nem volt szinkronban a fenyegetéseknek a korabeli nyilvánosságban nyomon követhető folyamatosságával, pontosabban azoknak az idő előre haladtával fokozódó eldurvulásával. Az iratokat tanulmányozva bizonyos fázisok is elkülöníthetők ebben a – tágabban esztendőnyi, szűkebben féléves – procedúrában. Mind az erőfitogtató propaganda-hadjáratban, mind pedig a kulisszák mögötti diplomáciai alkufolyamatban hullámzás, időszakonkénti intenzitásváltozás, illetve – bizonyos mértékig – ezen szintek egymással való kombinálása érzékelhető. A kommunista pártvezetés egymást követő akciói, illetve a belőlük következő újabb és újabb fejlemények alkotják a végkifejlethez közeledő folyamatot, de a különböző lépések jó ideig leginkább azt célozták, hogy valami módon elkerüljék a bírósági színjátékot. Az alábbiakban ezen közbülső fázisok (és szintek) elkülönítésére teszek ugyan kísérletet, de hangsúlyozandó, hogy az egymást követő intézkedések – a diplomáciai tapogatódzásoktól a nyilvános propagandában egyre durvuló támadásokon-fenyegetéseken át a politikai rendőrséggel végrehajtatott operatív lépésekig – értelemszerűen szoros, alig szétszalazható módon fonódnak egymásba.¹⁶

A politikai akció nem csupán Mindszenty kérlelhetetlen szembenállása miatt transzformálódott a koncepciók büntetőperek egyikévé. Mindszenty eszmei-politikai kötődésére utal, hogy hercegprímási kinevezése nyomán elsőként Habsburg Ottónak, „örökös királyának” jelenti feltétlen hűségét, jelezve leveleiben, hogy őt tekinti az – akkor még valóban rendezetlen státusú – ország fejének. Fenti álláspontját a köztársasági államforma parlamenti elfogadása után is fenntartotta, s ez további lépéseit is motiválta.¹⁷ De a Habsburg Ottó által kezdeményezett személyes találkozó elől – noha alkalom adódott rá – pontosan azért tért ki 1946 februárjában, hogy azt ne magyarázhassák az éppen deklarált köztársasági államforma elleni demonstrációként.¹⁸

Rákosi a végcél – Mindszentynek a közéletből való kiiktatását – tekintve a primáshoz hasonlóan kérlelhetetlen volt ugyan, de úgy tűnik, mintha maga is

16 Ezek a fázisok korántsem különülnek el olyan markánsan, mint ahogy azt Hajdu Tibor árnyalt elemzésében a Rajk-ügy kapcsán közel egy évtizede kimutatta, de itt is feltűnni látszik egy olyan vonulat a háttérben, ami eddig említetlen maradt a Mindszenty-ügyet taglaló történeti diskurzusban. Ld. *Hajdu Tibor: A Rajk-per háttere és fázisai*. Társadalmi Szemle 1992. 11. sz. 17–36.

17 A hivatkozott leveleket közli: *Nagy Töhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, 1990. 191–192.

18 *Mindszenty József: Emlékirataim*. Bp. 1989. 249. Ld. még *Gergely J.–Izsák L.*: i. m. 457.

ódkodott volna a bírósági procedúrától. Erre csak azután szánta el magát, miután az eltávolítás más módjára tett kísérletei – részben ezek adják az ügy egyes fázisait – rendre kudarcba fulladtak. Visszaemlékezéseiben a hercegprímással szembeni adminisztratív-bírósági eljárás „halogatását” Rákosi maga és pártja nagyfokú türelmének, a „tárgyalásos megoldás” melletti elkötelezettségének igyekszik feltüntetni.¹⁹ Ehelyett arról volt szó, hogy elkövetett egy alapvető politikai balfogást. Nem számolt az egyház nagyfokú társadalmi beágyazottságával,²⁰ s azt a politikai pártok egyikeként ítélte meg. Midőn pedig kiderült, hogy ezt illetően alaposan melléfogott, „futott a pénze után” és kétszeresen is va banque-ot játszott. Előbb, kora ősszel abban bízva nyitotta meg a támadást, hogy a politikai rendőrség hamarosan szállítja majd a propagandakampányt – úgymond – alátámasztó terhelő adatokat Mindszenty ellen. Évtizedekkel később is mélységes csalódottsággal rögzítette: „a mi tapasztalatlan államvédelmi hatóságaink képtelenek voltak valami csattanós bizonyítékot produkálni [sic!]”. Ügytelenségük példaként hozta fel, hogy az ÁVO közvetlenül az esztergomi érseki palota bejárata előtt ütött fel – álcázásként – egy zöldséges-sátrat. Szerinte Péter Gábor emberei olyan pancser módon alakították az „őstermelő” szerepét, hogy két napon belül az egész város tudta, mi is az új stand valódi funkciója.²¹ (Rákosi nagyon szerette volna eláztatni ez ügyben saját politikai rendőrségét, mivel az nem tudta neki azt szállítani, amit nem lehetett. Ugyanakkor korántsem kizárt, hogy ez esetben az államvédelmi szakmai tevékenység körében általánosan ismert és alkalmazott ún. nyílt vagy agresszív figyelés eszközét alkalmazták, amelynek célja éppen az, hogy a megfigyeltet észrevehetően tántorítsa, rettentse el.²²) Második alkalommal pedig akkor fogott félre végletelesen, amikor a főpásztor letartóztatásától azt remélte, hogy a Szentszék nem halogatja tovább a Mindszenty kimenekítését célzó kulisszák mögötti csendes alkut.

Az egész ügylet – és benne Mindszenty József diplomáciai úton való kieb-rudalásának fiaskója is – sokkal világosabban tárul fel, ha időrendben haladva vesszük sorra az 1948. februári támadással induló akcióorozat egyes fázisait.

1. fázis. A pártfőtitkár kezdetben azt remélte, hogy a katolikus egyház ugyanolyan „menetből támadunk” lendülettel lesz eltüntethető, lenyelhető, mint tette azt az ellenzékkel, illetve koalíciós partnereivel. Rákosinak az állam és az egyház közötti egyezménykötést célzó tárgyalások első, 1948. februári

¹⁹ Rákosi M.: i. m. 711–738.

²⁰ Az egyház társadalmi beágyazottságát – ha nem is nyilvánosan – a szovjet pártvezetést informáló, fentebb említett Rajk–Kádár-féle beszámoló is hangsúlyozta. Moszkvának jelentjük i. m. 264.

²¹ Rákosi M.: i. m. 711–712.

²² Állambiztonsági értelmező kisszótár. Összeáll. Gergely Attila. Bp. 1980. 139. A nyílt figyelés egyik mozzanatáról más beszámoló is tudósít. A Mindszenty környezetét szorosan és látványosan figyelő ÁVO-különítmény Zakar András érseki titkár helyett – egy ügyetlen melléfogás miatt – az ugyanazon esztergomi templomot éppen elhagyó Sík Zoltán budaörsi plébánosra ijesztett rá. Ld. *Ispánki Béla: Az évszázad pere*. Abaliget, 1995. 7–8.

sikertelen fordulója után két dolgon is el kellett gondolkodnia. Az egyik, hogy az alapkérdésben a püspöki kar egységes. (Az állam és az egyház viszonyának újrendezésére vonatkozó igény olyan horderejű, hogy ez ügyben az államnak a Szentszékkal kell egyezsége jutnia.) A másik, hogy alkuképes: maguk is írásban rögzítették a megbeszélésre szánt tárgyköröket, kiegészítve azzal, hogy – ha az állam képviselői valóban komolyan gondolják azt –, melyek a tárgyalás alapfeltételei.²³

2. *fázis.* Rákosi megütöközt azon, hogy azok, akiket tárgyalóasztalhoz akart kényszeríteni, egyenrangú partnernek tekintik magukat. Felindulásában „büntetni akart”. Április végén a neki mindenben parírozó kisgazdapárti vallás- és közoktatási miniszterrel, Ortutay Gyulával hozatta nyilvánosságra, hogy a felekezeti iskolákat azonnal államosítani kívánják, holott arról a februári előzetes megbeszéléseken még szó sem volt. Az elhatározás tárgya és – a megindított propagandarohamban tükröződő – türelmetlen keresztülerőszakolási törekvés valóban sokkolóan hatott mind az egyházra, mind pedig a társadalomnak a tradíciókhoz erősen kötődő, ekkor még nagyszámú részére. Így szinte kódolva volt, hogy a felpiszkált tömegindulatok ugyanolyan zavargásokba fordulhatnak, mint amilyeneket az MKP 1946 tavaszán gerjesztett, akkori „népítélet”-akciói keretében.²⁴ Nem úgy sült el, ahogy várták, de – a kirendelt pártvezetők,²⁵ valamint az ÁVO tendenciózus nyomozása révén – ilyen atrocitássá transzformálták a Pócspetri községben kirobbant incidenst.²⁶ Rákosi azzal számolt, hogy a statáriális ügyként kezelt, s a helybéli papot halálra ítéelő²⁷ bírósági színjáték, illetve a június folyamán erőltetett menetben keresztülhajsolt iskolaállamosítás elégséges figyelmeztetés lesz az egyháznak, az netán meg is török. Maga pedig – a szociáldemokratákat éppen bekebelezve – figyelmét immár háborítatlanul fordíthatja a kommunista Einrichtungswerk, a pártegyeduralom berendezkedési tervének a megvalósítására.

3. *fázis.* Ehhez képest szembesült azzal, hogy a katolikus egyház belső kohéziója és híveinek hozzá való kötődése szinte meg sem ingott.²⁸ Rákosi elbi-

23 *Mindszenty J.*: i. m. 217–218.; *Gergely J.*: Az 1950-es egyezmény i. m.

24 Ld. erre *Palasik Mária*: A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949. Bp. 2000. 142–182.; *Gyarmati György*: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalíción belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. Századok 1996. 497–570.

25 Ld. Kádár János feljegyzését a Pócspetri-ügyről: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. I. Szerk. Horváth Ibolya–Solt Pál és mások. Bp. 1992. 134–137.

26 Az itt történetet tömören és pontosan összegzi *Gergely J.*: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon c. munkájának bevezetője: „A mesterségesen szított gyűlölet légkörében került sor a nyilvánvalóan provokációs pócspetri »rendőrgyilkosságra«, amelynek ürügyén nemcsak egy szörnyű koncepció perben hurcoltak meg jóformán egy egész falut, hanem a vádlottak padjára ültették az egész katolikus papságot és a hívő magyar parasztságot is.” (I. m. 11.)

27 A halálra ítélt Asztalos János plébánost Tildy Zoltán köztársasági elnök kegyelemben részesítette, és büntetését életfogytig tartó fogházbüntetésre módosították.

28 A hívek körében, ill. a helyi egyházközségekben sokkal inkább az okozott ekkoriban zavart – amint azt az ÁVO fentebbi jelentései kapcsán már érintettük –, hogy a pápa iniciatívája során

zonytalanodott, midőn ráébredt, hogy elvétette saját dramaturgiáját: noha egyik ez időből származó újabb Mindszenty-ellenes kirohanásában az egyházat úgy mond „a népi demokrácia” ellen szervezkedő politikai pártok egyikeként jelenítette meg,²⁹ az nem a hivatkozottakkal azonos módon reagált, illetve funkcionált. A korabeli – jórészt az ún. „szalámitaktika” következtében már bomlásnak indult – pártok ellen indított, cselvetéssel kombinált támadásai nyomán, azok szinte azonnal erodálódni kezdtek és bázisuk is gyorsan elillanni látszott. Az egyház társadalmi beágyazottsága sokkal stabilabbnak, intézményi ellenállása masszívabbnak bizonyult. Rákosi ezt felismerve váltott taktikát. A főpapok egy csoportjának esedékes *ad limina* utazása előtt tárgyalt Czapik érsekkel, akinek bizalmas küldetésévé vált azt kipuhatolni Rómában, hogy a pápa rávehető-e Mindszenty valami módon történő közömbösítésére. Eleinte nem is tűnt kilátástalannak a kezdeményezés. XII. Pius hajlott rá, hogy Magyarországra apostoli vizitátort küldve korlátozza Mindszenty mozgásterét. Angelo Rotta személyében – aki korábban a Szentszék budapesti nunciusaként vállalt szerepet a hazai zsidók mentésében –, a delegátust is kijelölték.³⁰ Hamarosan azonban maga Rákosi visszakozott. Formálisan azt szabták Rotta beengedése feltételül, hogy a Vatikán határolja el magát az *Osservatore Romano*-ban publikált, Mindszentyt támogató közleményektől. Rottától – egy alább még érintendő újabb forduló nyomán – végül is megtagadták a beutazási engedélyt.

4. *fázis.* A fiasco nyomán „világi” vonalon próbálkoztak. Több szálon is. Egyfelől újabb – és a korábbinál is vehemensebb – gyalázkodó propaganda-hadjárat indult a sajtóban. Ennek hangneme immár olyan volt, hogy a suttozó propaganda rásegítése nélkül is bárki vélhette: küszöbön áll a hercegprímás letartóztatása. (Ezt tükrözik egyfelől az ÁVO – fentebb már idézett – októberi hangulatjelentései. Másfelől pedig a valódi célt – szoros megfigyelés – tekintve a kudarcba fulladt, de a megfélemlítés szempontjából nem hatástalan „zöldség-árus” akció.) A kulisszák mögött azonban más irányú lépéseket is tettek a hercegprímás eltávolítása érdekében. Rajk László külügyminiszter rejtjelezett utasításaival a római magyar követet, Velics Lászlót bombázta: próbálja meg elérni, hogy a Vatikán maga állítsa félre Mindszentyt.³¹ A válasz elutasító volt, emellett a Szentszék szócsövének számító *Osservatore Romano* – különböző szerkesztőségi megnyilatkozásokba illesztve – rendre megjelentette Róma álláspontját. Azt remélték, hogy – ha egyáltalán – a nyilvánosság még jelenthet

Magyarországon is főpásztori körlevélben közösítették ki a párttag híveket az anyaszentegyházból.

29 Megalakult a Magyar Dolgozók Pártja. Szabad Nép 1948. jún. 15. 3.

30 XII. Piusnak az a szándéka, hogy Rottát küldje apostoli vizitátorként Magyarországra, annyiban tartalmazott némi politikai élt, hogy őt az Ideiglenes Nemzeti Kormány – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetőjének követelésére – 1945 áprilisában kiutasította Magyarországról. Az ügy háttéréről ld. *Gergely Jenő*: Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatáról (1920–1990). In: *Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára*. Szerk. Izsák Lajos–Stemler Gyula. Bp. 1996. 98.; *Ispánki B.*: i. m. 36–38.

31 MOL M-KS. 276. f. 65/352. ó. e.

némi védelmet a magyar főpásztornak. Mindszenty pedig – VII. Gergely, illetve e századi reinkarnációja, XI. Pius példáját követve³² – Canossát formált Esztergomból. Bezárkózott primási rezidenciájába, s várta „a császárt”.

5. *fázis*. Rákosi immár tombolt. Ennek azonban csak egyik oka volt az elképedése: hogy jön ahhoz egy „bíbornoki talárban garázdálkodó kém, áruló, valutacsempész”, hogy akár csak gesztus értékű alkut is mellőzve húzzon vele ujjat. Az inkriminációnak nem csupán a tartalma, hanem az időpontja is fontos. Rákosi Mátyás az *MDP Központi Vezetősége* 1948. november 27-i ülésén tartott beszédében élt az említett kitételekkel. Egy héttel azután, hogy Mindszenty titkárát, Zakar Andrást az ÁVH-val elhurcoltatta, illetve – három napra rá – a Vizsgálati Osztály főnöke, Décsi Gyula vezénylete alatt házkutatás címén felforgatták az esztergomi primási rezidenciát. Ez viszont arról tanúskodik, hogy taktikai eszköztára kimerülőben volt. Fantáziátlan, de bevált eszközként a politikai rendőrséget vetette akcióba, az egyszer már „sikert hozó” szereposztásban idéztetve fel velük a két évvel korábbi ún. „köztársaság-ellenes összeesküvés” librettóját, pontosabban annak nyitányát.

Kitérő. Először akkor is csak a későbbi mellékszereplők kerültek rács mögé, s a tőlük kivett vallomások szolgáltak – úgymond – alapul a kiszemelt kulcsfigurák őrizetbe vételére. Rákosi visszatérően utal rá memoárjában, hogy a kiszemelt vezetőket szétverésére használt ún. köztársaság-ellenes összeesküvés „becserkésző” eljárását követték a Mindszenty-ügy során.³³ Már Nagy Ferenc emigrációba kényszerítése ügyében is felmerül egy ’inkább kiebrudalni, semmint itthon perbe fogni’ taktika. Így írt erről egy, a háború után Farkas Mihály környezetében – előbb a kommunista pártközpont szervezési osztályán, majd az ún. „pártórség” élén – működő visszaemlékező: „Éppen Farkas Mihálynál voltam, amikor telefonon kapcsolták Svájcot. [...] Hallottam, ahogy Nagy Ferenc miniszterelnökkel beszélt. Úgy melleleg megjegyezte:

– Ferikém, az összeesküvéssel kapcsolatosan sajnos, a te neved is szóba került. Az ügyészség meg akar hallgatni, légy szíves siess haza, tisztázd a dolgot.

Elszörnyülködtem, s amikor Farkas letette a kagylót, megjegyeztem:

– De hisz ez nem fog hazajönni, kicsúszik a markunkból!

– Éppen ezt akarjuk – mondta [Farkas], és másról kezdett beszélni.”³⁴

Ha Rákosinak már ekkor bármifajta „bizonyítéka” volt Mindszenty ellen a nevesített bűnök elkövetésében, akkor miért várt még egy hónapot a hercegprímás letartóztatásával? Két további szempont érdemel említést. Az inkriminált

32 A Vatikánba zárt-zárkózott katolikus egyházfőről, ill. az ezt a helyzetet feloldó Lateráni Szerződésről ld. *Szántó Konrád*: A katolikus egyház története. II. Bp. é. n. 537–542.; *Ormos Mária*: Mussolini. Politikai életrajz. Bp. 1987. 240–243.

33 *Rákosi M.*: i. m. 712–713.

34 *Halas Lajos*: Az R Gárdától a Munkásőrségig. Bp. 1986. (Élmények és gondolatok) 126–127. Ugyanilyen megfontolás alapján – legfelső politikai döntés nyomán – hagyták kihallgatás után elmenekülni az országból Mihalovics Zsigmond prelátust, az Actio Catholica országos igazgatóját, mivel Rákosi és szűkebb környezete úgy ítélte meg, hogy őrizetbe vétele esetén Mindszenty tábora erősödne. Ld. *Ispánki B.*: i. m. 66–67.

kitételek azt szolgálták, hogy – miután a politikai akciók eredménytelennek bizonyultak –, köztörvényes bűnözőként járassák le a főpapot. Ennél is szemet szűrőbb mozzanat azonban az, hogy a két és fél hónappal későbbi bírósági procedúra vádirata sem volt képes más vétket Mindszenty nyakába varrni, mint amit az MDP főtitkára propagandisztikus céllal – hónapokkal korábban – megelőlegezett.

Miután a Zakar Andrástól kivett újabb vallomások sem hoztak érdemleges „terhelő bizonyítékot”, Rákosi ismét puhító lépésekkel próbálkozott. Rávettek három neves hívő keresztény közéleti személyiséget – Szekfű Gyulát, Kodály Zoltánt, valamint Cavallier Józsefet –, hogy egy a nevükben december elején írt folyamodványban,³⁵ majd hármójuk esztergomi zarándoklata keretében kíséreljék meg Mindszentyt visszavonulásra bírni.³⁶

Ezzel párhuzamosan próbálkoztak újra egyházi vonalon. Az ügybe beavattott egri érsek, Czapik Gyula volt a tárgyalópartnere az MDP e célból életre hívott ún. „egyházi hármass bizottságának”,³⁷ melynek működését Révai József koordinálta. Az általa készített egyik – december eleji – titkos tárgyalásról szóló emlékeztetőt teljes egészében közreadjuk.

„Pro Memoria

a legutóbbi, 1948. december 2-án ½ 3 órakor Capikkal [sic!] Barankoviccsal, és János páterrel folytatott tárgyalásról, amelyen a mi részünkről Révai és Kádár elvtársak vettek részt.

A megbeszélés tárgya az ún. »úriemberi« megállapodás volt. Mi kifejtettük, hogy írásos és aláírt megállapodásra nincs szükség, mert

1) nem a kormány, hanem magánemberek [sic!] által aláírt jegyzőkönyvnek a Vatikán előtt amúgy sem volna értéke.

2) Különösképpen lehetetlenség írásba foglalni a Zakar-ügy vonatkozásait Mindszentyvel [sic!]. Itt csak szóbeli információról lehet szó, arról, hogy Capikék informálják Rómába utazó bizalmi emberüket (Mócsi szerzetest) és ő terjessze ezt a kérdést a Vatikán elé olyan formában, hogy annak idején a magyar kormány a Mindszenty ellen felmerülő vádak nyomozati anyagáról informálja a Vatikánt, hogy lehetővé tegye számára Mindszentyvel kapcsolatban az intézkedést. Amennyiben záros határidőn belül a Vati-

35 Ortutay Gyula vallás- és közoktatási miniszter az akkor még dívó „Miniszterelnökhelyettes Uram!” megszólítással tájékoztatja Rákosit 1948. nov. 25-én, hogy a Mindszentynek írott levelet Bognár József fogalmazta, Ortutay „lektorálta”, majd Révai József hagyta jóvá. Utóbbi kitétt Ortutay azért hangsúlyozta, mivel Rákosi kifogásolta azt a formulát, amely Mindszentyt a katolikus egyházzal azonosította, holott Rákosi épp arra játszott, hogy a prímás legfeljebb a püspöki karral, mint testülettel azonosítható, ez viszont ekkorra már megosztott volt az állammal való tárgyalások folytatása tekintetében. MOL M-KS. 276. f. 65/352. ő. e.

36 Mindszenty nem szól róla emlékirataiban, hogy őt a küldöttség visszavonulásra akarta volna rábírní, erről Gergely Jenő tesz említést idézett munkája (A katolikus egyház Magyarországon i. m.) 78. oldalán.

37 Ennek Révain kívül Rákosi Mátyás és Farkas Mihály volt tagja, de épp a – jegyzőkönyvek egyikében külön is nevesített – „rendőri intézkedések” minél gyorsabb megtétele érdekében Kádár János belügyminiszter is résztvevője volt a megbeszéléseknek.

kán nem intézkedik, a magyar kormánynak szabad keze van a törvényes eljárás lefolytatására.

3) A magyar kormány fenntartja azt az álláspontját, hogy szívesen látja a pápai vizitátort, de feltétlenül szükséges, hogy az Osservatore Romano ismeretes támadó cikke megfelelően dezavualtassék. Miután azonban e cikk megjelenése óta úgy az Osservatore Romano-ban, mind pedig a vatikáni rádióban sorozatos támadások jelentek meg a magyar demokrácia ellen, nem volna értelme egyedül a magyar miniszterelnököt támadó Osservatore Romano-cikket helyesbíteni. Ezért elállunk a formális dementitől, mint a vizitátor beengedésének feltételétől, hanem azt kívánjuk, hogy az Osservatore Romano pozitív megnyilatkozást közöljön a magyar demokráciáról.

4) Megállapodtunk, hogy a Vatikán és a magyar kormány az »úriemberi« megállapodás tartamára kölcsönösen elkövet mindent békés atmoszféra teremtésére, ami első sorban a rádió és a sajtó magatartására kell, hogy vonatkozzék.

5) Az »úriemberi« megállapodás tartamára megmarad a magyar katolikus egyház jelenlegi status quo-ja.

6) Az »úriemberi« megállapodás a vizitátor érkezésétől számít és legfeljebb két hónapig tart.

7) Mi kijelentjük, hogy azt a régebbi nyilatkozatunkat, amely szerint fenntartjuk Capik Rómába utazásakor vele közölt álláspontunkat a katolikus egyház helyzetéről megállapodás kötése esetén, most már csak azzal a feltétellel tartjuk fenn, ha vezető katolikus egyházi tényezők megfelelő formában, pozitívan állást foglalnak az egyház és a demokrácia között kötendő megegyezés politikája mellett. Capikék hosszabb vita után elfogadták, hogy erre még visszatérnek, illetőleg meggondolják a fellépés módját és a személyt.

8) Beleegyeztünk bizalmi emberük Mócsi szerzetes tanár római útjának engedélyezésébe.

Révai³⁸

Még ugyanazon a napon, amikor a Szekfű–Kodály–Cavallier küldöttség visszatért Esztergomból, újra ülésezett az MDP vezérkarának „egyházi hármass bizottsága”. Ebben a következő hetek akcióinak tervét tárgyalták, melyek között éppúgy szerepelt egy Mindszenty-ellenes katolikus diákmozgalom kutyafutásban való lábra állítása, mint egy sportcsarnoki propaganda-nagygyűlés a szóban forgó tárgykörben. Diplomáciai úton az alábbi lépéseket vették számításba: „Velics a Vatikán elé terjeszti a Mindszenty elleni vádanyagot [sic!]. Rákosi elvtárs beszél vele, majd Kádár elvtárs informálja és pro memoria-t készített vele a vádanyagról, amelyet Velics állít össze és Kádár elvtárs ellenőrzi. Rákosi elvtárs szóban ismerteti Veliccsel a Czapikkal való megállapodás alapján létrejött »úriemberi megegyezés«-ről szóló javaslatot. Velics elutazását úgy kell időzíteni, hogy január első napjaiban bekövetkezheessen a tervbe vett akció [sic!].”³⁹

38 MOL M-KS. 276. f. 65/352. ő. e. Az emlékeztetőt – annak elolvasását regisztrálva – Rákosi dec. 6-án, Farkas Mihály dec. 9-én látta el kézjeggyel.

39 MOL M-KS. 276. f. 65/352. ő. e. További rejtjelzett táviratok szövegéből az tűnik ki, hogy Velics László dec. 10-én már legalábbis úton volt Róma felé. Rajk külügyminiszter dec. 14-én olyan értelmű levelet küld neki, miszerint a Mindszenty elleni vádak már – úgymond – „rendszerűen bizonyítást nyertek”.

Az utolsó fél mondat aligha utalhat másra, mint Mindszenty őrizetbe vételére – ha a Szentszék ezen utolsó ajánlat ellenére sem hajlandó arra, hogy maga távolítsa el a hercegprímást. Ezt azonban még mindig attól kívánták függővé tenni, hogy miként reagál a Vatikán a római magyar követ közbenjárására. Abban reménykedtek, hogy Róma mégiscsak kimenekíti Mindszentyt.

Rákosit ez a lépés egy megrendezett pernél is alkalmasabb propaganda-alapanyaghoz juttatta volna. Az addig hangoztatott vádak egészülhetek volna ki, mondván: 'Mindszenty bűnösségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az amerikai imperializmus szolgálatába szegődött pápa sietett kimenekíteni magyar vazallusát, mielőtt a népi demokrácia igazságszolgáltatása lesújthatott volna rá'. Az ülésről fennmaradt jegyzőkönyv utolsó passzusából az is kiderül, hogy a Péter Gábor vezette politikai rendőrség ez alkalommal is igyekezett túltesztelni feladatát. Az esztergomi „zöltségárus” kudarc kompenzálásaként papok sorát fogták le. Ezt még a pártvezetés is úgy ítélte meg, hogy „nem voltak eléggé körültekintőek a papok körében foganatosított letartóztatások. [...] Jelentést kell bekérni és gondoskodni arról, hogy a további rendszabályok a hármashizottság ellenőrzése mellett történjenek.”

6. *fázis.* Nem csupán a jegyzőkönyv idézett részei alapján tekinthető újabb szakasznak december hátralévő időszaka és 1949 januárjának első fele. Nincs információ arról, hogy páter Mócsi bármit is elért volna a Szentszéknél, az apostoli vizitátor megérkezése aligha volt várható, mivel – mint az fentebb olvasható – olyan új feltételeket szabtak fogadására, ami Róma részéről aligha volt teljesíthető. A „hármashizottság” ülése után egy héttel, december 16-án a püspöki kar megtartotta – Mindszenty letartóztatása előtti utolsó – konferenciáját az esztergomi prímási palotában. A prímás erről meglehetősen szűkszavúan szól memoárjában. Rögzíti, hogy a politikai rendőrség akkor már teljes blokádnál tartotta rezidenciáját, s távozáskor zaklatták az értekezleten résztvetteket, gépkocsijaikat átvizsgálták. „Közös nyilatkozatot adtunk ki arról, miért nem jöhetett létre az egyház és az állam közötti megegyezés. Azután arra kértem a főpásztorokat, hogy bebörtönzésem után se írják alá az egyházra rákényszeríteni próbált megegyezést.”⁴⁰ Az már a Péter Gábor által készített ötödfél oldalas jelentésből derül ki, hogy a hercegprímás elutasította a püspöki kar közzétenni tervezett állásfoglalását, de a vita során „Mindszenty lényegében egyedül maradt, csupán Péteri püspök és időnként Grósz érsek támogatta álláspontját. [...] Ezután a konferencia arról tárgyalt, hogy a békenyilatkozatból ne tűnjék ki, hogy a prímás nem fogadta azt el. Abban állapodtak meg, hogy ezt a tényt a jegyzőkönyvben lerögzítik ugyan, de a nyilatkozatba nem veszik bele. Ennek érdekében mellőzték azt a megállapítást, hogy a püspöki kar egy-

40 *Mindszenty J.*: i. m. 228. A hercegprímás ezt követően vetette papírra „Tisztelendő Testvérek!” kezdetű testamentumát, amelyben kinyilvánítja, hogy felkészült a mártíriumra, s emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy elhurcoltatása esetén bárminemű, az ő nevében nyilvánosságra hozott megnyilatkozás semmisnek tekintendő. Történelmi Hivatal V-141 845/6.

hangúlag hozta meg határozatát.”⁴¹ A rögvest nyilvánosságra hozott nyilatkozat kulcsmondatai: „Az egyház és az állam viszonyát rendezni hivatott tárgyalásokra a püspöki kar már régebben kifejezte készségét. [...] Bizonyos részletkérdésekben folyik most már a tárgyalás az állam és a püspöki kar megbízottai között.”

Velics követ december 18-án már vatikáni forrásokból értesült a püspöki kar két nappal korábbi nyilatkozatáról. A következő öt napban teljes zavartottságáról tesz tanúbizonyságot, illetve arra kér világos választ miniszterétől, hogy miként értendő a püspökkari álláspont, mert hiszen az – az ő értelmezésében – okafogyottá tenné a Mindszenty ellen tervezett akciót. Rajk dodonai reagálása: korábbi utasítása érvényes, melyben csak azt erősítette meg, amit a követ már szentszéki információkból tudott, hogy Mindszenty opponálta a szóban forgó nyilatkozat kiadását a püspöki kar nevében. A felidézett napok történéseit rekonstruálva a római követ – az utókor krónikásával együtt – válasza képtelenül áll a kérdéssel szemben. A püspöki kar parírozó nyilatkozata után anélkül is elszigetelhető lett Mindszenty, hogy őrizetbe vették volna. Milyen megfontolások indították Rákosit arra, hogy mégis őrizetbe vétesse, ráadásul három héttel azon időpont előtt, amit eredetileg saját maguknak jelöltek meg a cselekvésre. Erre az érintett sem ad okadatolt választ. Rákosi azzal magyarázza döntését, hogy semmi kézzelfogható bizonyítékot nem sikerült ugyan összekaparni, de neki – úgymond – meggyőződése volt, hogy „kell ott lenni valaminek”. Így határozta magát arra, hogy „vágjunk bele, azután majd meglátjuk!”⁴²

A hercegprímást 1948. december 26-án vették őrizetbe. Erről másnap tájékoztatta a Vatikánt Velics követ, de Rajk utasítására továbbra is „tárgyalásos rendezés” keretében lehetséges előrehaladás felől érdeklődött. A külügyminiszter hasonló közbenjárásra sarkallta a párizsi magyar követet, Károlyi Mihályt is, akinek a Franciaországba akkreditált pápai nunciuson keresztül kellett volna Rómát rávenni az említett lépésre.⁴³ (Az ügy korabeli alakulását tekintve indifferens, de vizsgálatunk tárgyköre szempontjából említést érdemel, hogy több olyan, Péter Gábortól származó jelentés is fennmaradt, melyben maga jelzi: a benne foglalt információk a Károlyi Mihály követ és Rajk László miniszter közötti levélváltásokból származnak.⁴⁴) Az elutasítás nyomán Rajk László következő, december 30-i követutasítása újabb zsarolást sugall. „Közölje Szentszék-

41 MOL M-KS. 276. f. 65/352. ó. e. A jelentés szerint a prímás egy, a Czapik által fogalmazottal homlokegyenest eltérő közlemény tervezetét adta elő, amely saját, ill. a katolikus egyház sérelmeit sorolta, de ez ellen Czapik hevesen kikelt, azt is hozzátéve, hogy nyilvánosan is ellene fog nyilatkozni. Végül a Czapik Gyula által írottat fogadták el. A vita végére – zárul a jelentés – „Mindszenty Péterrel együtt egyedül maradt [sic!]”. Uo.

42 *Rákosi M.*: i. m. 712.

43 Ezúttal köszönöm az információt Hajdu Tibornak, aki a Károlyi Mihály levelezése c. kiadványsorozat következő kötetében készül közzétenni – többek között – az említett kérdést is érintő dokumentumokat.

44 Történelmi Hivatal K-747.

kel, hogy Mindszenty-ügyben kompromittálva van négy püspök is. Közöttük Péteri [József, váci] és Shvoy [Lajos, székesfehérvári megyéspüspök], kiknek ügye igen komoly.” Velics László szilveszter éjjelén sifírozza az újabb szentszéki reagálást, amelynek lényege: „nem látszik hogyan lehetséges összeegyeztetni állított megegyezési óhajt Szentszékkal, azon bánásmóddal, melyben részesítettek egy érseket, prímást és kardinálist. Bánásmód magát a Szentszéket sérti meg.” Rajk csak 1949. január 4-én válaszolt: „Vatikán helytelenül értékeli az őrizetbe vételt, illetve a kormány szándékait.” Emellett a követet okolja azért, hogy nem tudta a Szentszéket jobb belátásra bírni.

Még ugyanezen a napon, majd január 10-én egymás után hívtak össze két püspökkari konferenciát. Az előbbi alkalommal egy, az állammal szembeni hűségnyilatkozat mellett immár a testület fordult Rómához apostoli vizitátor küldését kérve, s azt is jelezve, hogy a főpásztorok egyike kész – „a kormány ajánlatával” (!) – Rómába indulni, „és ott az illetékes tényezőknél az egész kérdéskomplexumot előtárni”.⁴⁵ Ha hihetünk Péter Gábor saját informátorain alapuló jelentésének, a január 10-i összejövetelen már a trónutódlási harc is megindulni látszott a püspökök között. Hamvas Endre csanádi püspök feltűnően aktív volt, mintha magát tekintette volna a római útra kijelöltnek (hiszen az előző hónapok főleg Czapikra épített közbenjárása eredménytelennek bizonyult), az egri érsek viszont „nagyon kedvetlen, úgy érzi, hogy megfúrták Rómában és Mócsit gyanúsítja ezzel”. Pedig Czapik továbbra is azon fáradozott, hogy a pártvezetés őt tartsa elsődleges hazai tárgyalópartnernek. Ellenezte, hogy publikálják, vagy akár csak a katolikus papoknak szétküldjék XII. Pius ekkor írt levelét, mert az „annyira a prímás mellé áll”. Azaz egyrészt közvetve az ő addigi ténykedését dezavualta, másrészt újabb muníció lehetett a kollaboráns főpásztorok ellen a mentalitásukban továbbra is Mindszentyvel azonosulók számára.⁴⁶

7. *fázis.* Mindezek után Rákosi – saját politikai logikája szempontjából – akkor sült volna fel végérvényesen, ha nem rendeztetni meg a Mindszenty elleni bírósági színjátékot. Úgy tűnik, azért próbálta meg a letartóztatás után is „Róma nyakába varrni” a magyar katolikus egyház fejét, mert tisztában volt vele: rábírhadják Mindszentyt „beismerésre”, el is ítélik, de azt is ő tudhatta leginkább, hogy az úgynevezett bizonyító anyag legfeljebb csak propagandára elégséges. Elmarasztaló bírósági végzés esetén is róla derül ki: „a király meztelen”. Az ÁVH saját eszközeivel – informálással, iratlopással és hamisítással, zsarolással, fenyegetéssel, veréssel – mindent prezentált, ami kompetenciájába tartozott. De Rákosi ezúttal olyan kül- és belpolitikai csapdába navigálta saját magát, ahonnan sem Péter Gábor apparátusa, sem a pártszolgálatra szegődött, s minden lépésében irányított ügyészi-bírói garnitúra sem tudta kimenekíteni. Ettől tartva fűzött egyértelmű személyes pánikot is tükröző megjegyzéseket a po-

45 MOL M-KS. 276. f. 65/352. ő. e.

46 Uo.

litikai rendőrségnek azon összefoglaló jelentéséhez, mely a vádak ügyészégi megkomponálását szolgálta. Eszerint „az összesített jegyzőkönyv politikához abszolúte nem konyító, az államvédelemről halvány fogalommal sem bíró emberek munkája. Ilyen formában jelentékeny része Mindszenty [sic!] működését dicsőítené és soha nem remélt propagandát jelentene a magyar és a nemzetközi reakció számára.”⁴⁷ Ezt követően ad részletező utasítást arra, hogy a politikai rendőrség a „vizsgálati eredmény” hozadékait – pontosabban a töredékes információmorzsákat politikailag feltupírozva – miként rendelje hozzá a korábbi beszédeiben megfogalmazott rágalomok egyes pontjaihoz (hűtlenség, a magyar demokrácia megdöntésére irányuló szervezkedés, a korona visszaadásának ügye, kémkedés, valutázás).⁴⁸

A fogva tartott hercegprímásnak a per előtti „megdolgozását”, illetve a bírósági procedúra folyamatát már részleteiben is feltárták a tárgykört érintő munkák.⁴⁹ Ezt ismertnek tekintve, csupán egy másik külpolitikai vonatkozású közzétételre utalok, mielőtt visszakanyarodnék a vizsgált tematika, a Vatikánnal való alkukísérlet záró fejleményeire.

Miután a főpásztor ellen alig lehetett érdemleges vádakot produkálni, a per előtti fogvatartása során tettek még egy – mentsük ami menthető – utolsó kísérletet. A fogvatartók is érezvén, hogy az időközben összetakolt vádirat meglehetősen gyenge lábakon áll, az egyik vizsgálótisztet (Jámbor Józsefet) megbízták: hitesse el Mindszentyvel, hogy ő nemcsak hogy „hívó katolikus”, hanem az amerikai követség segédletével meg tudná szervezni kiszabadítását, majd Rómába juttatását is. A hetek óta vallatott hercegprímás „felült” a provokációnak, többé-kevésbé diktált levelet vetett papírra az Egyesült Államok budapesti követének, amelyben gépkocsit, repülőgépet és a pilóta honorálására készpénzt kért,⁵⁰ amit azután a nyilvános bírósági tárgyalás során ki is játszottak ellene. Ezzel kapcsolatban visszatérően felmerül az ügy historiográfiájában, hogy a fő-

47 Rákosi Mátyás észrevételei és instrukciói a Mindszenty-ügyben folytatott államvédelmi vizsgálat összefoglaló jegyzőkönyve kapcsán, 1949. jan. Ld. Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez i. m. 164–166.

48 I. h. Erről a közvetlen instruálásról Rákosi nem ejt szót memoárjában, hiszen akkor önmagát leplezné le. Mindazonáltal ez a magyarázat arra is, hogy miért a már említett esztergomi „zöldségárus”-akcióra kihegyezve igyekszik – neveltségessé téve – lejártni saját politikai rendőrségét. Ellenkező esetben el kellene ismernie, hogy a politikai rendőrség minden tőle telhetőt megtett a vádjai alátámasztására, csupán az általa vélelmezett – légből kapott – „nagy összeesküvés” nyomaira nem bukkant rá, ill. illet minden erőlködésük ellenére sem tudtak produkálni.

49 A már idézett, Gergely Jenő és Izsák Lajos által közreadott kötet mellett ld. Mindszenty József a népbíróság előtt. Bev. Békés Gellért, utószó: Varga László. H. és é. n., továbbá Mindszenty Okmánytár. I–III. Szerk. Vecsey József. München, 1957.

50 „Kedves Követ Úr! Az akciót csütörtökig végre kell hajtani. A vád készen van. Ez a vád Amerika ellen van irányítva és be akarják bizonyítani, hogy pénzt kaptam Amerikától, titokért. Kérek egy autót és repülőgépet. Itt nincs más megoldás. Legszívélyesebb üdvözlettel Mindszenty. PS. Kérem Koczakot [követségi titkár] tegyen előkészületeket, ennek a levélnek felmutatójával való találkozásra, hogy megbeszéljenek mindent. PS. Kérem ajánljon fel a pilótának az ügy ér-

pásztort pszichikumát, ítélőképességét zavaró szerekkel befolyásolták,⁵¹ elmarad ugyanakkor a fentebbi „szöktető levél” kapcsán azonnal felvethető két logikus kérdés. Mi szükség volt erre, és mi magyarázza annak számos – idézett – passzusát?

Utóbbival kezdve a választ: ha a kiszabadítás terve nem a hercegprímástól eredt – amit a nyilvános bírósági eljárás sem firtatott, illetve vont kétségbe –, mi szükség volt a részletekbe menő kérésekre, illetve instrukciókra? Arról – és sok egyéb szükséges technikai részletről – nyilvánvalóan az érintettől függetlenül gondoskodtak a menekítés szervezői, lebonyolítói. Ha a tervvel egyetértő, saját kézírásával igazolt ellenjegyzésre volt szükség, bőségesen elegendő lett volna mondjuk ennyi: 'Akción várnom, soraim átadója összekötöm, Mindszenty'. Magyarán, a főpásztor korabeli ítélőképességének zavarodottságára épp az a „bizonyíték”, hogy nem fogott gyanút az ő szempontjából főlegesen részleteket tartalmazó, önleplező „corpus delicti” készülése kapcsán.

Egyértelmű, csak kissé körülményesebb a válasz a másik – mi szükség volt erre? – kérdésre. Persze, éle elsődlegesen az Egyesült Államok ellen irányult, de korántsem volt mindegy a per rendezőinek, hogy mi módon, milyen politikai kontextusban. Mindszenty külföldi útjait, főként 1947-es tengerentúli látogatásának találkozóit, illetve a hercegprímásnak a nyugati diplomáciai missziók Magyarországra akkreditált képviselőivel való kapcsolattartását is rendszerellenes felforgató tevékenységgé koreografálták a perben, de a vádiratot fabrikálók is tisztában voltak vele, hogy ezen részek különösen ingatagok, hiszen a vádlottnak tisztségéből eredő kötelezettségei közé tartozott a kriminalizálni próbált kapcsolattartás. Más a helyzet, ha ezt sikerül kiegészíteni egy – mondjuk így – köztörvényes ügyletté degradálható, s valóban a belügyekbe való beavatkozást jelentő mozzanattal. Erre utal az is, hogy a „szöktetési kísérlet” hagymázos ötletét a vádirat összeeszkábálása után kreálták.⁵² Volt mindebben egy további, főként a külhoni közvéleménynek szánt, de inkább csak sugallni kívánt szándék is. Nevezetesen egy látszatkeltség, amelynek lényege: aligha lehetnek olyan rémesek a főpásztor fogvatartási körülményei, ha még arra is módja nyílt, hogy őrzési helyéről kapcsolatba lépjen a külvilággal... Miután a levél szerzőségét Mindszenty a nyilvános tárgyaláson magáénak vallotta, a per konstruktőrei sokkal többet nyertek, mint egy kompromittáló adatot. E valósnak kreált közjátékkal próbálták meg – nem is sikertelenül – „hitelesíteni” a vád számos más részét is.

Ez azonban a fenti kérdésre adandó válasznak még mindig csupán az egyik fele. A másik fele már a korabeli nemzetközi politika, a hidegháborús nagyha-

dekében 4000 d[ollár]t, amely összeget én vissza fogok fizetni. Mindszenty”. *Gergely J.–Izsák L.*: i. m. 117., 465–466.

51 A verés melletti akaratbénító, ill. kábítószerek alkalmazásáról Mindszenty is szól emlékirataiban (244–245.), s innét átvéve rögzíti *Szántó Konrád*: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Bp. 1992. 61.

52 *Gergely J.–Izsák L.*: i. m. 465. A „szöktetési kísérlet” perbeli eljárásjogi – és logikai – buktatóit jól rekonstruálja Ispánki Béla többször idézett munkájának 385–387. oldalain.

talmi metakommunikáció tartományát érinti. Kertész István, a háború utáni *Külgügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának* egykori vezetője örökítette meg – immár magyarul is olvasható könyvében – a következő történetet. Midőn a békeszerződés aláírása nyomán, 1947 kora tavaszán szóba került, hogy őt kündenék követnek az Olasz Köztársaságba, azt illetően is puhatolódzott budapesti politikai tényezőknél, hogy ne kezdjen-e tárgyalásokat Rómában a Szentszékkal való diplomáciai kapcsolatok helyreállítása tárgyában. Tildy Zoltán államfő szokásához híven mismásolt, Nagy Ferenc miniszterelnök és Gyöngyösi János külügyminiszter viszont helyeselte a kezdeményezést. De ezeknél nagyobb súllyal esett a latba a Szovjetunió budapesti követének ridegen elutasító reagálása. G. M. Puskin ezt kifejezetten tiltotta, arra való hivatkozással, hogy „a Vatikán az amerikai érdekek európai ügynöksége”.⁵³ Aligha vélekedett másként Rákosi, különösen azután, hogy fél éven át különböző csatornákon próbálkozva sem tudta elérni: valamifajta kulisszák mögötti megállapodás nyomán távolítsa el a Szentszék Mindszenty Magyarországról. Ennek ugyan nem volt szabad kiderülnie, de ha Moszkva álláspontja szerint XII. Piust – úgymond – Washingtonból irányítják, akkor a katolikus főpásztor elleni per keretében aligha mulasztható el, hogy ebbe valami módon az Egyesült Államokat is belekeverjék.⁵⁴ A kör bezárult. A szöktetési epizód utólagos kooptálása a vádpontok közé sokkal inkább szolgálta az Egyesült Államok „köztörvényes” szintre degradált befekettését, semmint Mindszenty „megátalkodottságának” bizonyítását.

Záró epizód. Azt, hogy Rákosi ez alkalommal a maga eszkábálta csapdába sétált bele, egy szempontból meglehetősen pontossággal rögzítette az *Osservatore Romano* közleménye, amelyet 1949 február közepén, a Mindszenty-perben kimondott bírósági ítélet, illetve egy azt követő „kommentár” nyomán tettek közzé.

„Válasz egy támadásra

Az INS jelenti Budapestről,⁵⁵ hogy Révai József, a legnagyobb magyar kommunista napilap, a »Szabad Nép« főszerkesztője, az egyik népgyűlésen kijelentette, hogy a budapesti Kormány a Mindszenty bíboros ellen emelt vádakát közölte volna a Vatikánnal és felajánlotta volna a Szentszéknek, hogy a primást szabadon engedik és Rómába küldik, amennyiben a Szentszék kérte volna a főpap szabadon bocsátását.

Révai József légből kapott kijelentései azt mutatják, hogy

1) szükségét érzik a tömegek előtt igazolni azt, amit a kormány a kardinálissal szemben merészelt tenni;

53 *Kertész István*: Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között. Bp. 1995. (Extra Hungariam) 374.

54 A Mindszenty-per nagyhatalmi politikai összefüggéseit illetően hasonló megállapításra jut Balogh Margit is. „A hidegháború kellős közepén ellene [ti. Mindszenty ellen] már az új nemzetközi politikai helyzetnek megfelelő vádakot kreáltak: az új ellenséggel, az amerikaiakkal való szövetekezéssel, kémkedéssel, összeesküvéssel, hazaárulással és valutaüzérkedéssel vádolták.” *Balogh M.*: i. m. 406.

55 Az INS, International News Service-nek a Mindszenty-per idején Budapestre akkreditált tudósítója Szatmári Jenő volt. Ld. Mindszenty József a népbíróság előtt i. m. 110.

2) a kormány szerette volna távol tartani magától a keserű poharát egy olyan pernek, amelyről most így kell számot adnia a népnek, amely állítólag egyhangúan követelte az elítélést;

3) a kardinális elleni vádak olyanok voltak, hogy egy egyszerű kérelem esetén már nem szolgáltatott volna alapot a per megtartásához és az elítéléshez, viszont elegendők voltak a letartóztatáshoz;

4) nem akartak más egyebet, mint a bíboros eltávolítását – vagy a fegyházba vagy Rómába.”⁵⁶

A közlemény, bár egyes részei valóban a lényegre tapintanak, egészében több kérdést is nyitva hagy, illetve újabbakat vet fel. A forrásokból rekonstruálható kép alapján egyértelműnek tűnik: a magyar kommunista vezetés eltökélt szándéka volt Mindszenty eltávolítása. Jobban szerették volna azonban, ha fél éven át titokban folytatott „diplomáciai” nyomásuk révén, a Szentszék maga menekíti Rómába a bíborost. Ezt hozta egyértelmű nyersességgel nyilvánosságra Révai József azon a február 14-én rendezett budapesti tömeggyűlésen, mellyel az ítélet „társadalmi támogatottságát” kívánták demonstrálni. Szavai szerint: „*A magyar kormány még mielőtt az eljárást megindította volna Mindszenty ellen, hivatalosan a Vatikán tudomására hozta az egész vádanyagot. Azért tette ezt, hogy a Vatikán intézkedjék, távolítsa, vigye el az esztergomi érseket.*”⁵⁷ A diplomáciai csendes alkuban felkínált egérút megszellőztetésével a magyar kommunista pártvezetés nyilvánvalóan kompromittálni igyekezett a Szentszék: az – úgymond – megmenthette volna a hercegprímást, ha nagyon akarja.

Révai interpretálásában a „hivatalosan a Vatikán tudomására hozta” kitétel több mint szónoki csúsztatás. Egyszerűen valótlanság, mivel – fentebb már utaltunk rá – Magyarország és a Szentszék között nem volt diplomáciai kapcsolat.⁵⁸ Velics László római magyar követként – korábbi diplomáciai állomáshelyein létesített, illetve felújított⁵⁹ – hivatalosnak nem tekinthető magánkapcsolatai révén érintkezett a Szentszék különböző tisztségviselőivel. Velics többször panaszkodott is Rajk külügyminiszterhez címzett távirataiban, jelentéseiben,

56 Osservatore Romano 1949. febr. 16.

57 Tömeggyűléseken tiltakoztak a főváros dolgozói az imperialisták rágalmi és beavatkozási kísérletei ellen. Szabad Nép 1949. febr. 15. 1.

58 Ld. még erről: *Balogh Margit*: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In: Magyarország a XX. században. II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1997. 397–398.

59 Velics László (1890–1953), családi tradíciót követve lép külügyi szolgálatba, ill. diplomata pályára az első világháború idején. Részt vesz a magyar külügyminisztérium, valamint a külügyi szolgálat megszervezésében. Főbb állomáshelyei: 1921–1935 között a müncheni konzulátus vezetője, 1935-től Magyarország képviselője a Népszövetségnél, a második világháború alatt athéni követ. Magyarország német megszállásakor, 1944 márciusában állásáról lemondott. 1947 szeptemberétől 1949 áprilisáig Magyarország római követe. Ld. Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, 1918–1945. Vál., szerk. Pritz Pál. Bp. 1994.; *Barcza György*: Diplomata-émlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követeinek emlékirataiból. I–II. Bp. 1994. (Extra Hungariam); *Kertész I.*: i. m.

hogy vele – éppen a jelzett helyzetből adódóan – nem feltétlenül a diplomáciai protokoll szerinti rendben tárgyalnak a Vatikánban.⁶⁰

A tárgyalt kérdéskörnek szintén sajátos kül- és belpolitikai viszonyrendszerére utal egy további jellemző mozzanat. Rajk László külügyminiszterként tartott nagyszabású előadást a magyar külpolitika aktuális kérdéseiről a *Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Akadémiáján*, 1949. február 9-én – egy nappal a Mindszenty-perben kihirdetett ítélet után. Noha a hercegprímás letartóztatása, s még inkább a per, kezdettől a nemzetközi közvéleményben is széles visszhangot kapott kérdés volt – a *Szabad Nép* naponként, terjedelmes külön rovatban idézte hosszadalmasan (és kellő torzításokkal) a legkülönbözőbb külhoni megnyilatkozásokat –, Rajk e kérdéstről szót sem ejtett előadásában.⁶¹ A hiány olyanira szembeszökő volt, hogy két nappal később külön emiatt kereste meg a külügyminisztert az MTI szerkesztője. Rajk ezúttal reagált az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, valamint „a francia kormánykörök” – rágalomhadjáratként minősített – diplomáciai tiltakozására, de továbbra is hallgatott a Vatikánt is érintő magyar kezdeményezésekről. Nyilatkozatát február 13-án adta közre a *Szabad Nép*, majd egy napra rá – mint azt fentebb idéztük –, a külpolitikai kérdésekben formálisan nem kompetens Révai József hozta nyilvánosságra, hogy Mindszenty ügyében a magyar kormány „hivatalosan” fordult a Szentszékhez.

Továbbra is nyitott kérdés viszont, hogy az „önleplezés” mozzanatát is magában hordó budapesti nyilatkozat ellenére, miért tagadta kategorikusan az *Osservatore Romano* az erre irányuló megkeresések tényét is? Hiszen a hercegprímás elleni vádak képtelenségét, alátámasztottságuk hiányát is mutatta volna, ha azok anullálásához, az ellene megindított eljárás beszüntetéséhez – úgy mond – egy vatikáni kérelem elégséges lett volna. (Erre utal is nevezett lap idézett közleményének egyik kitétele.) Aligha kétséges, hogy a Vatikán számára nem kisebb súllyal estek latba az ügy nemzetközi politikai összefüggései, mint a kánonjogi megfontolások. Azaz nem csak politikailag jelentett volna „meghát-rálást” XII. Pius pápa számára, ha alkuba bocsátkozik egy általa a posztjára állított érsek és bíboros ügyében.

E szempontot respektálva a Szentszéknek – különösen a már meghozott elmarasztaló ítélet után (!) – ahhoz fűződött érdeke, hogy tagadja a Mindszentyt „kijánló” kezdeményezés tényét. De már ez a „logikai” okfejtés is inkább tartozik a vélekedések birodalmába, semmint a dokumentumokon alapuló magyarázatok körébe. Ezen a ponton egyelőre be kell rekesztenünk a történet feltárását, mivel legfeljebb alá nem támasztható feltevéseket vethetnénk papírra. A „másik oldal” szempontjait is magában foglaló, történetileg respektálható válasz, amely a *Vatikáni Titkos Levéltár* iratainak a feltárásán alapulhat, még várat magára.

60 MOL M-KS. 276. f. 65/352. ő. e.

61 Az előadás szerkesztett változatát A magyar külpolitika útja címmel másnap, 1949. febr. 10-én 3. oldalán közölte a *Szabad Nép*.

GYÖRGY GYARMATI

THE FAILURE OF THE 'DIPLOMATIC' SETTLEMENT OF THE
MINDSZENTY AFFAIR

The essay returns to one of the turning points in the life of József Mindszenty, Archbishop of Esztergom, who headed the Catholic Church in Hungary after the Second World War. In 1948 the Communist Party, striving to achieve one-party rule, pursued an increasingly vehement campaign of defamation against Mindszenty. The campaign culminated in the arrest of the churchman at Christmas-time. In the following year (1949), Mindszenty was sentenced to life imprisonment after a political trial. Historians have already explored the domestic political aspects of the story in detail. This essay supplements their works by illuminating the foreign policy aspects. This is made possible by the material that has survived in the Communist Party leader Mátyás Rákosi's "own archives" and the documents of the political police force, a body that was directly supervised by him. It is only in the last decade that these sources have become available to researchers.

According to these sources, the Communist Party leadership was determined to remove the Catholic archbishop from Hungarian public life. Initially, however, this was not to be achieved by imprisoning him. The party leadership believed that a vehement campaign of slander against the archbishop would lead Mindszenty to flee the country. When this appeared increasingly unlikely, the party leadership strove to convince the Holy See to remove Mindszenty from Hungary. It conducted "behind the scenes" diplomacy on two fronts. Firstly, it conveyed its wishes through Hungarian priests and theologians travelling to Rome. Secondly, it repeatedly ordered Hungary's ambassadors in Rome and Paris to attempt through confidential channels to persuade Pope Pius XII that Archbishop Mindszenty should be removed from Hungary or summoned to the Vatican. In the end all these actions came to nothing.

It was not just this rejection that upset Rákosi. Another sour point for him was that, after his very public allegations, even the aggressive stand of the police was unable to prove that a crime had been committed. Although the police ravaged the archbishop's palace in Esztergom and arrested Mindszenty's personal secretary as well as dozens of other priests, they could produce no evidence. Finally, therefore, Mindszenty himself was arrested. It was hoped that his arrest would compel the Vatican to seek some kind of *modus vivendi*. The Holy See rejected this "final offer" made while the head of the Hungarian church was in prison. The Communist Party leadership had not been prepared for this. Thus, seeking to prove the truth of the allegations, the authorities began a show trial of Mindszenty, culminating in the sentence of life imprisonment.